

ТРАНЗИЦИЈА У СРБИЈИ

- Да ли је неуспех био неизбежан -

*“Општеће са науком, када се оно не руководи нити ограничава неким вишим принципима васпитања, него се све више ослобађа према основном принципу ШТО ВИШЕ - ТО БОЉЕ, несумњиво је за научника исто толико штетно колико и економски принцип *laissez faire* за морал читавог народа. Ко још зна да је васпитање научника да не жртвује своју човечност и да је не сасуши управо најтежи проблем.”*

Фридрих Ниче:

“Шопенхауер као васпитач”

Сада када је завршена прва транзициона петолетка у Србији, учестале су опште оцене о успешности до сада спроведених економских реформи и та оцена, по правилу, није повољна. Оно што у расправама недостаје јесте суштинско објашњење због чега је до тога дошло. У овом раду покушаћу да пружим одговор на питање: да ли су се нове власти после српске октобарске револуције определили за адекватну стратегију реформисања наше привреде и да ли је таква одлука неизбежно водила транзиционом неуспеху ?

За све нас који често учествујемо на овим традиционалним саветовањима Научног друштва економиста, то је и добра прилика да сами себи поставимо питање:

шта смо све говорили и писали последњих година о прихваћеном моделу реформи и за шта смо се залагали када је реч о реформисању српске привреде, односно да ли смо и каква алтернативна решења предлагали ?

* * *

Подсетимо се да је ДОС-овска власт у реформи ушла после десетогодишње, изузетно неуспешне, политике претходног режима у коме је дошло до распада земље, огромних издатака везаних за грађанске ратове вођене у окружењу, доласка стотине хиљада избеглица, уништене привреде хиперинфлацијом, економским санкцијама и НАТО агресијом, итд. И ако смо 2000. године “стартовали” од ниске основице, а уз то је дошло до скидања економских санкција, бесплатних донација и додатног задуживања у иностранству од неколико милијарди долара, те продаје имовине кроз приватизацију и, по тој основи, прихода од још неколико милијарде долара, заиста је било потребно имати у власти економске “експерте” да би после пет година реформи и даље имали уништену привреду и стагнацију материјалне производње, забрињавајуће велику и растућу незапосленост, масовно сиромаштво са разореним системом социјалне заштите, енормни раст задужености према иностранству и разочаране грађане који су данас у највећем броју спремни да на наредним изборима гласају за радикалну политичку опцију.

Стиче се утисак да многи заборављају да је економија друштвена, а не нека апстрактна наука, те да се и реформе не спроведе да би се постигли неки номинални показатељи, толико драги економистима - либералима,

(као што су: стопа инфлације, стабилан курс националне валуте, стопа либерализације привреде, учешће приватног сектора у друштвеном производу, учешће страног капитала и слично) него да би се реформом обезбедило благостање што већег броја грађана. Сама чињеница да, и после пет година, реформе нису прихваћене од огромне већине наших грађана је *de facto* критика начина на који су реформе спровођене али и најбоља потврда њихове неуспешности.

* * *

Капњење у реформама од једне деценије, у односу на остале постсоцијалистичке земље, био је за Србију огроман недостатак, али то је била и велика шанса да се избегну грешке, заблуде и лутања кроз које су прошле друге привреде у транзицији. Међутим, одмах после српске октобарске револуције 2000. године било је јасно да ДОС-овска власт нема јасан план шта треба чинити како би земља кренула путем просперитета.¹⁾ Управо је то ситуација која омогућава да међународна заједница понуди своје “добре

---

¹⁾ “Ова прича требало би да илуструје огромну и скоро ничим ограничenu моћ коју је у једном историјском тренутку имао ДОС, односно двадесетак људи који су га персонификовали, као и безброј начина на које је могао да је употреби и злоупотреби, добро искористи или упропасти... Сећам се како је и сам Ђинђић, као алфа и омега ДОС-а, у тренутку када смо му потврдили раније договорени мандат премијера, и када се спремао да пише програм будуће Владе, питао да ли неко при руци има онај програм који је у наше име направио Г17, отворено признајући да га није ни прочитао... После свега што се догодило, и још више што се није догодило, изгледа да ни свој програм није читао.” (Ово је написао “инсајдер”, један од лидера ДОС-а и потпреседник у (Ђинђићевој) Влади Србије - Миодраг Миле Исаков у својој књизи: Парадос, 2005, стр. 35-36)

услуге”²⁾ (кроз већ готове програме реформи и иностране "саветнике"), водећи, пре свега, рачуна о својим (о интересима светске олигархије и крупног транснационалног капитала говорио сам раније на саветовању Научног друштва економиста - *Србија на добром реформском путу или не?*, Економски анали, 2002. године), а не интересима наше земље и њених грађана.³⁾

Због тога сам одмах после српске октобарске револуције написао више текстова за дневни лист *Данас* и

2) Тим Маршал, уредник за међународне односе *Sky News*-а, у књизи *"Игра сенки - петооктобарска смена власти у Србији"* износи нове чињенице о "добрим услугама" међународне заједнице пред петооктобарски преврат, између осталог, пише: *"Били смо свесни да наше службе врбују "таленте"... тражили су оне који су могли бити уцењени, плаћени или оне којима је најпросто здрав разум говорио да време истиче... Америка, Британија и Немачка потрошили су више од 60 милиона долара за финансирање опозиције... Договорено је да ће хуманитарни приступ и идеолошки аргументи у вези са демократијом и грађанским правима бити убедљивији ако буду праћени, уколико то буде потребно, врећама пуним пара. Вреће новца су годинама уношене у земљу. Организовани су семинари у Будимпешти и тајни састанци у Црној Гори, Бугарској, Босни и Аустрији"*.(стр. 167-179)

Читајући књигу Тима Маршала питао сам се да ли су и наши економски "експерти", пре него што ће заузети кључне економске ресурсе у Србији, имали сличне семинаре и тајне састанке по иностранству у склопу "добрих услуга" међународне заједнице.

3) У основи проблема ММФ-а и других међународних економских институција лежи проблем управљања: ко одлучује шта они треба да раде. Те институције нису само под доминацијом најбогатијих индустријских земаља, већ и комерцијалних и финансијских интереса у тим земљама, тако да политика ових институција одражавају те чињенице... Те институције су управљале глобализацијом на начине који су врло често пре служили интересима развијених индустријских земаља - као и посебним интересима унутар тих земаља - него онима у земљама у развоју. (Ц. Стиглиц, *Противречности глобализације*, Београд, 2003. стр. 32 и 225)

недељник *НИН*, од којих су објављена само два (*Рецепт за колонијалне земље*, Данас, 30.10.2000, те *Да ли су нам потребне радикалне економске реформе?*, Данас, 8.11.2000).

У њима сам покушао да истакнем чињеницу да се према првим потезима и изјавама лидера нових власти (а нарочито водећих економиста) може констатовати да, нажалост, нису извучене никакве поуке из веома богатих искустава других привреда у транзицији, а што ће имати погубне последице за нашу земљу и њене грађане.

Крајем 2000. године, одмах по најави персоналног састава и програма владе др Зорана Ђинђића, написао сам опширан текст *Југословенска привреда на почетку трећег миленијума* (који ће уз знатна скраћења - цензурисање од стране редакције - бити објављен у часопису *Финансије* број 1-2/01) у коме сам указао на последице одабраног економског курса ДОС-овске власти и предложио кратку скицу алтернативног начина реформисања српске привреде. У тексту сам се позивао на, већ постојеће, богато искуство Русије, Пољске и Словеније у реформисању њихових привреда.

Тврдио сам да ће за Србију и њене грађане бити погубан економски програм који предлажу економски "експерти" ДОС-овске власти подржани иностраним саветницима.⁴⁾ Радило се наиме о једном (нео)либералном про-

⁴⁾ О иностраним "саветницима" у западној литератури можемо да нађемо и називе као "*guest stars*" ("гостујуће звезде" - алузија на артисте који привремено остављају своју трупу, да би на другом месту гостовали и добро зарадили), "*carpetbaggers*" ("кофераши" - алузија на чиновнике-авантуристе који су после Америчког грађанског рата, масовно са Севера одлазили на Југ са једним кофером, а враћали се са огромним богатством) или "*economic hit man*" ("економске убице" - алузија на економске "експерте" који су спремни да за добру плату, без било каквих моралних дилема, обаве сваки посао за послодавце који их добро плате).

граму радикалних економских реформи који се базирао на такозваном “Вашингтонском консензусу” (разрађеном, крајем 80-их година прошлог века, од стране Међународног монетарног фонда, Светске банке и администрације САД - Министарства финансија и USAID-а). Овај програм, који у својој суштини представља кодификовани програм економског неоколонијализма, је преко разних иностраних саветника и у преговорима са међународним финансијским организацијама упорно предлаган и натуран свим привредама у транзицији као јединствен и универзалан рецепт.

Теоријска основа овог неолибералног програма, заснована на неокласичној економској мисли, практично се ослања на превласт америчког модела чисте тржишне привреде над европским моделом социјалне тржишне привреде. Тако су се програми за земље у транзицији заснивали на теоријски веома спорној претпоставци да тржиште само по себи води ка ефикасним исходима, те да су непожељне државне интервенције на тржишту. Сматрало се да је сасвим довољно, у што краћем року, извршити финансијску стабилизацију, либерализацију привреде и приватизовати државну имовину да би се обезбедио стабилан привредни раст.⁵⁾ *Постојало је претерано веровање у аутоматизам тржишног саморегулисања али и убеђеност у потребу хитног повлачења државе из економске сфере.”* Још тада (децембар 2000) упозоравао сам да “уколико реформатори једноставно брзо “почисте државу” добиће се “дивље

⁵⁾ Либерализација и стабилизација су два стуба радикалне реформске стратегије. Брза приватизација је трећи. Програм стабилизација-либерализација-приватизација свакако није био програм за брз раст. Њима је намеравано да се обезбеде предуслови за раст. Уместо тога, постављени су предуслови за економско опадање. (Ц. Стиглиц, Противречности глобализације, Београд, 2003. стр. 152-153)

тржиште” који воде криминализацији економског живота” пошто “створени празан простор бива одмах попуњен парадржавним и криминалним структурама и /или евентуално допуњен међународним ушпитањем.⁶⁾

* * *

Анализирајући искуства других привреда у транзицији, писао сам тада (крајем 2000. године), у већ спомињаном тексту у часопису Финансије: *Основна поука коју Југославија мора да извуче из искуства других привреда у транзицији у реформисању привреде јесте да је потребно напустити наивно веровање (економиста - либерала) да ће приватизација, либерализација и стабилизација аутоматски решити све проблеме и бити свестан да у реформисању привреде кључну улогу има ефикасна држава и њене институције, те да је потребна одређена поетапност (а не никакав радикализам) у спровођењу реформи... Поред ове основне поуке која се може извући из досадашњег искуства привреда у транзицији, посебну пажњу треба посветити кадровским решењима, односно избору људи који би осмислили и спровели економске реформе. Искуства других привреда у транзицији показују да су оне имале, углавном, негативна искуства са програмима економских реформи*

⁶⁾ “Они који су се залагали за “сумрак суверенитета” - свеједно да ли као заговорници слободног тржишта или као мултилатералисти - дугују нам објашњење шта је то што може да замени силу суверених националних држава у савременом свету. Данас тај празан простор испуњава шаролики скуп мултинационалних корпорација, невладиних организација, међународних организација, организованих криминалних група, терористичких група итд.” (Франсис Фукујама, *Од државе ништа боље*, НИИ, 23.6.05)

предложеним и “увезеним са стране”, те да је до економског напретка у тим земљама дошло када су одбачени ти програми и разрађен сопствени (случај Пољске и Русије) или се од почетка ишло сопственим путем (случај Словеније).

Али у то време таква упозорења нису имала никакав практичан значај јер је, првих година после српске октобарске револуције, постојала скоро потпуна сагласност економиста “експерата” тадашње ДОС-овске власти и осталих наших, медијски најекспониранијих, академских економиста како је једино могућ и исправан реформски пут управо макроекономска стабилизација, брза приватизација, те радикална либерализација. Када се после пар година показало да време пролази, а да од најављиваних позитивних резултата предузетих реформских мера - нема ништа, та да са оваквим реформама идемо у нови *ћорсокак* неки економисти ће покушати да понуде објашњење за, релативно дуго, одсуство било какве критике⁷⁾, а други ће се, као и много пута пре тога на време престројити, заборављајући шта су пре тога тврдили (и тако и даље опстајати као незаменљиви стручњаци - експерти за свако време).

---

⁷⁾ “У последњих пар година, од октобарског преврата 2000. године наовамо, критика је некако замрла. То је добрим делом и разумљиво. Читавих десет година смо прижељкивали радикалне политичке и друштвене промене и зазивали демократске снаге у којима је и шира јавност видела чиниоце цивилизацијске еманципације. Најзад се догодио и тај дуго и жељно чекани политички преокрет; последња ствар која се у таквом сиплету околности могла јавити као идеја и порив јесте некаква критика оних у које смо годинама полагали све наде.” (Проф. др Љубомир Мацар, Економски анали, Београд, децембар 2002.)

У исто време, проф. др Бранко Хорват пише (у књизи: *Какву државу имамо, а какву државу требамо*, Прометеј, Загреб, 2002): *Научници имају моралну обавезу да грађанима прикажу како ствари реално стоје, без обзира на своје политичко уверење.*

Истовремено, алтернативна решења неолибералном програму економских реформи и даље ће бити усамљена, а уз то стручно и медијски потпуно игнорисана.

Негативну улогу у транзицији не признају ни њени креатори из иностранства али ни наши домаћи практични извођачи и медијски промотери таквих реформи. Истина, наши економисти - либерали признају неуспех досадашњих реформи у Србији али узрок томе виде, пре свега, у чињеници да реформе нису биле довољно радикалне и да су *начела економског либерализма изневерена*, јер је улога државе, још увек, пренаглашена.

На преиспитивање својих ставова нису их подстакли ни најновији аргументи светски познатих економиста, као на пример нобеловца Џозефа Стиглица (видети детаљније мој текст *Године пропуштених шанси* - са саветовања Научног друштва економиста, 2003.), али ни родоначелника економије слободног тржишта, такође нобеловца, Милтона Фридмана (који је почетком 90-их година свим привредама у транзицији саветовао *“Приватизујте, приватизујте, само приватизујте”*), да би данас признао: *“Нисам био у праву. Показало се да је владавина закона вероватно елементарнија од приватизације”*).

Чак и Франсис Фукујама, који је пре 15-ак година објавио своју чувену књигу *“Крај историје и последњи човек”* (у којој је тријумфално констатовао да је либерална демократија дефинитивно - за сва времена - победила ривалске идеологије, те да је либерална демократија *“крајње исходите идеолошке еволуције човечанства”* и да тржиште постаје свемоћно и преузима улогу великих сила), у најновијој књизи *“Изградња државе, управљање и светски поредак у XXI веку”* објављеној недавно (2004. године)

признаје заблуду и сасвим другачије гледа на улогу државе и њених институција, поготово у економски слабије развијеним земљама.

Сада Фукујама тврди: *“Политика позната као “вашингтонски консензус” за коју су се свом снагом залагале и залажу међународне финансијске институције као што су ММФ и Светска банка, а која обухвата такве мере као што су приватизација, либерализација трговине и дерегулација, уопште није узела у обзир одсуство институционалног капацитета у многим земљама у развоју. Прекомерни жар у спровођењу “неолибералног” дневног реда још је више подрио снагу држава неопходну за спровођење тих нужних резидуалних функција власти... Питање је да ли су институције и вредности либералног Запада заиста универзалне... Економске реформе у многим земљама једноставно нису уродиле плодом. У неким земљама се чак догодило да се, услед одсуства ваљаног институционалног оквира, после либерализације ситуација само погорша. Грешка је била елементарна и концепцијска.”*

* * *

У досадашњим расправама о реформама у Србији, малобројни су били они који су доводили у питање саму концепцију одабраног модела реформисања привреде и предлагали алтернативна решења. Расправе су углавном биле усмерене на тражење оптималних решења у појединим сегментима привредног живота, а при томе се из вида губила чињеница да ће парцијална решења (ма колико на први поглед изгледала добра) давати слабе резултате све док се не реши главни проблем и не отклони “кон-

струкциона грешка” - погрешно одабрани концепт реформисања српске привреде.⁸⁾

Више од пет година ја у својим текстовима покушавам да укажем да у самом концепту реформи српске привреде постоји уграђена “конструкциона грешка”, те да стабилизација, либерализација и приватизација не могу бити основни циљеви реформисања привреде и да је - за успех реформи - од кључног значаја да држава изгради адекватну институционалну инфраструктуру за тржишну привреду, обезбеди владавину права и створи оптималне услове за конкуренције. О томе, нарочито првих година после српске октобарске револуције, нове власти нису ни размишљале, а били су и ретки гласови из економских академских кругова који су на то упозоравали.

(Март, 2006)

---

⁸⁾ Већина расправа наших економиста о транзицији ме подсећају на “стручне” дискусије шта да се ради са кућом која због конструкционе грешке пројектаната има урађен неадекватан темељ и једним делом “тоне” у земљу. Сви увиђају проблем пошто се појављују пукотине на зидовима, витопери столарија, прокишњава кров и слично, а расправа се води о томе да ли проблем треба решавати заменом класичног - шпанским зидом, дрвене - алуминијском столаријом, црепа - теголом итд.